

Hitit Dini

Volkert Haas

Eski Kültür Evrelerinden Aktarılan Gelenekler

Hitit başkenti Hattuşa'daki arşivlerinden elde edilen yazılı belgelerin arasında çok ve kapsamlı Şekilde dinsel törenler ve dinsel tören kurallarını anlatan belgeler vardır. Dinsel uygulamalar, dinsel imgelerin anlaşılmasında, mitoslardan, eposlar ve dualardan daha çok anlam taşırlar. Her bir dinsel-törensel ögenin kökenini geçmişte izlemek olasıdır.

M 3. bine tarihlenen Ebla yazılı kaynaklarında, Hitit törenlerinde yaşatılması sürdürülmüş farklı ritler bulunmaktadır: Örneğin, ***eski yılın gömülmesi törenleri***, ***ller tapınağındaki yeni yıl kutlamaları olarak*** Hitit döneminde yaşatılmaktadır. Yine Ebla'dan M 2350 yılı civarına tarihlenen iki tören bilinmektedir: ***llerin arındırılması için***, lekelenmişliğin aracı gibi algılanan keçilerin bozkırlara doğru sürülmesi. Bu, Hititlerde hem yaşayanlar, hem de ller için uygulanan bir büyüsel tören olarak sürmüştür.

Sam'al'daki bir tören metninden ve Tevrat'ın 3. kitabından (Leviticus 16,10.21 vd.) anlaşıldığı üzere sözü edilen tören Demir ağ ilerine dek uzanmıştır.

Bazı dinsel tören ayrıntılarının ve panteonların kökleri çok daha eskiye, ata kültürünün, çeşitli tanrı topluluklarının ve çeşitli ölü ritlerinin var olduğu Anadolu ve Suriye'nin neolitik kültürlerine gidebilmektedir. Örneğin leoparlarla bağlantılı bazı dişil figürler ya da Konya Ovası, Çatal Höyükte duvar resimlerinde betimlenen leopar postlarına bürünmüş avcılar Hitit geleneklerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Yazılılıkaya betimlerinde, Orta Krallık Döneminden beri Hitit panteonunun en büyük tanrıçası olan Hepat, leoparlarla birlikte görülür. Hitit dinsel törenlerindeki şamanist öğeler arasında yer alan leopar adamların avcı kastının, av geleneklerinin ya da transa geçmiş sağılıcıların kökleri olasılıkla tarih öncesi bazı kültür evrelerindeki birtakım uygulamalara kadar dayanmaktadır.

Hattuša Panteonu:

Hitit Devleti'nin panteonu Anadolu ve Suriye şehirlerinin çeşitli yerel panteonlarının zamanla bir araya getirilip bütünleştirilmesinden oluşmuştur.

Hitit Devleti'nin tarihsel oluşumu çerçevesinde, Hattice konuşan halkın kültürlerinin ve tanrılarının, **Eski Hitit Krallığı'nın** Hattuša'daki ilk tanrılar topluluğunu meydana getirdiği görülür (MÖ 1600-1450). Söz konusu erken dönemde Hititler, Güney Anadolu (Kizzuvatna) yazılı geleneğiyle aktarılan panteonu ve Kuzey Suriye panteonunu benimsemiştir, böylece de kendi devlet tanrılar topluluğunu oluşturmuşlardır. I. Hattuşili (MÖ 1560) zamanında Hitit devlet gücünün kuzeybatı Suriye'ye ulaşması Hititler'in bu bölgenin tanrılar topluluğu öğelerini benimsemelerinin nedenidir.

Hitit tarihinin başlangıcından itibaren devlet panteonunun baş tanrısı Hatti'nin **Hava Tanrısı**'dır. Kozmik düzeni sağlayan, krallığı ve ülkenin yasal düzenini koruyan hep Hava Tanrısıdır. Kral, efendisi adına Hatti ülkesini yönetir; ülkenin asıl efendisi odur. Başlangıçtaki krallar **Pithana** ve **Anitta** döneminde de, Hava Tanrısı en fazla yaptırıma sahip tanrıydı: Ele geçirdikleri şehirleri yakıp yıkarken ve harabelerini kutsal ve dokunulamaz olarak tanımlarken yaptıkları her şeyi Hava Tanrısının isteği üzerine gerçekleştirdiklerini öne sürmüşlerdir.

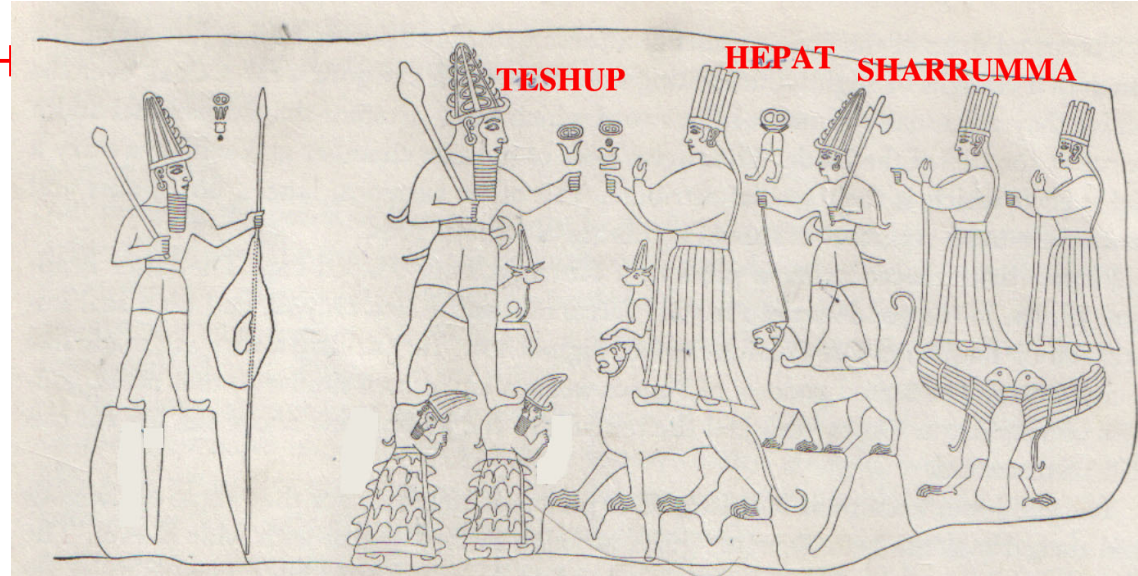
I. Hattuşili devrinde, güneş ve yeraltı ile ilgili özellikler taşıyan Güneş Tanrıçası **Arinna**, kızı **Mezzulla** ve zaman zaman boğa şeklinde ya da boğaların üzerinde durur vaziyette betimlenen, Hitit-Luvi dilindeki adı **Tarun/Tarun(t)a** olan Hava Tanrısı hep birlikte panteonun başında yer alırlardı. “Güçlü delikanlı” olarak kendi mitosuna sahip **Telipinu**’nun da aralarında bulunduğu bir dizi bitki tanrısı ise adı geçen çiftin çocuklarıdır. Bunlar dışında cinsellik, savaş ve salgın hastalık tanrılarıyla doğa, kaynak, nehir, dağ tanrılarının yanı sıra, av ile av hayvanlarının koruyucu tanrıları da bulunmaktadır.

{(Hitit-Luvili) Hava Tanrısı Tarunta+Güneş Tanrıçası Arinna+kızı Mezzula}

Orta Krallık ve İmparatorluk Dönemlerinde Hitit Panteonu:

Hattuşa panteonu Orta Krallık Dönemi'nden başlayarak (MÖ 1450-1345) kapsamlı adak listelerinde yazıya dökülmüştür. Aynı dönemde devlet dini Hurri tanrılarının, kült ve mitoslarının sahiplenilmesiyle köklü biçimde genişlemiştir. Bu dönemde önemli tanrılar **Hurri Hava Tanrısı Teşup**, kız kardeşi **Şavuška** ve karısı **Hepat** sayılabilir. Artık devlet panteonu “**Hatti ülkesinin bin tanrısı**” kavramına yaklaşacak denli büyümüştür.

{(Hurrili) Hava Tanrısı Teşup+
kızkardeşi Şavuška+
karısı Hepat (Arinna yerine)}

19 The Rock Shrine of Yazilikaya. The meeting of the gods. North wall of rock chamber A

Mitanni tanrılar dünyası:

Orta Krallık'tan bu yana Hitit devlet panteonunu etkilemiş olan Mitanni tanrılar dünyasında ise, tanrılar zirvesinde kardeş çift **Teşup** ve **İştar** ya da Ninova'daki adıyla **Şavuška** oturmaktadır. Suriye geleneğini izleyen Hitit rahipleri, eski **Güneş Tanrıçası Arinna** ile eş değerde olan tanrıça **Hepat**'ı, Teşup'un karısı olarak tanımışlardır. Hepat'a eskiden eşlik eden Şarruma ile diğer yerel tanrılar, yeni oluşan çiftin kızları ve oğulları durumuna geçmişlerdir. Böylece dağınık bir tanrılar grubundan, Hatti ülkesinin Hava Tanrısı'na dayanan bir tanrısal aile, bir tanrılar sistemi oluşmuştur.

{Teşup ve İştar/Şavuška }

Tanrılar Topluluğu:

Eski Doğu'nun temel imgeleminde tüm doğanın bir dizi güçle çevrelenerek canlı tutulduğu fikri yatar. Bu olgu, insanın görerek deneylediği gök ve yıldızlar, toprak, dünya, bitkiler, hayvanlar, kayalar, deniz, göller, nehirler ve kaynaklar gibi tüm **maddi dünyanın** yanı sıra; fırtına, gök gürültüsü, şimşek, yağmur ve bunların sonucu olarak oluşan verimlilik ve kuraklık gibi **doğa olaylarını** da kapsamaktadır. **Kozmik güçler ve doğanın yansımaları bilinçle hareket eden bireysel varlıklardır.** Bütün nesnelere görülmez güçlerle dolduran bu **animizm, doğadaki yansımasıyla,** tüm evreni üniversal bir birlik olarak algılar.

Söz konusu doğa yansımaları, kùltlerde, büyük tanrı suretleri olarak bireyselleştirilir. İnsan ve hayvandaki üreme güçleri, Hava Tanrısı'nın kız kardeşi İştar ya da şavuşka'da bireye dönüşür. Hurri Güneş Tanrısı **şimegi** adaletin koruyucusudur. Savaş, tanrı **Zababa** ya da **Vurunkatte**'nin, salgın hastalıklar da tanrı **Yarri**'nin kişiliğinde temsil edilmiştir.

Hava Tanrısı'nın hakim olduğu bölgeler doğallıkla gök ve dağlardır. Yaptıkları da atmosfer hareketleri olan gök gürültüsü, yıldırım, yağmur ve fırtınalar yoluyla algılanabilir. Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de kuru tarımın yapıldığı yerlerde toprağı yağmuruyla verimli kılan tanrı Hava Tanrısı'dır. Yağmur yağdırmadığında kuraklık ve kıtlık meydana gelir. Bu nedenle Hava Tanrısı adı geçen bölgelerin tanrılar topluluğundaki en önemli tanrıdır.

Malatya'da, Halep'te ya da İmamkulu kaya kabartmalarındaki betimlerde iki boğa tarafından çekilen arabasında gösterilen Hava Tanrısı savaşa hazırlanan tanrı mitosundaki tanıma uygun düşmektedir: *arabasının tekerleklerinin önünü kesen kayaları kaldırması, arabasının gürleyerek ilerlemesi uzaklara yankılanan gök gürültüsüne nedendir. Bulutları kovalayan fırtına, "Hava Tanrısı'nın öz kardeşi" Taşmışu, arabaya güçlü bir esintiyle eşlik eder. Böyle bir yolculuktan önce boğalar otlaklarından, tanrısal bir varlık olan yıldırım da uykuya çekildiği yerden geri çağrılır.*

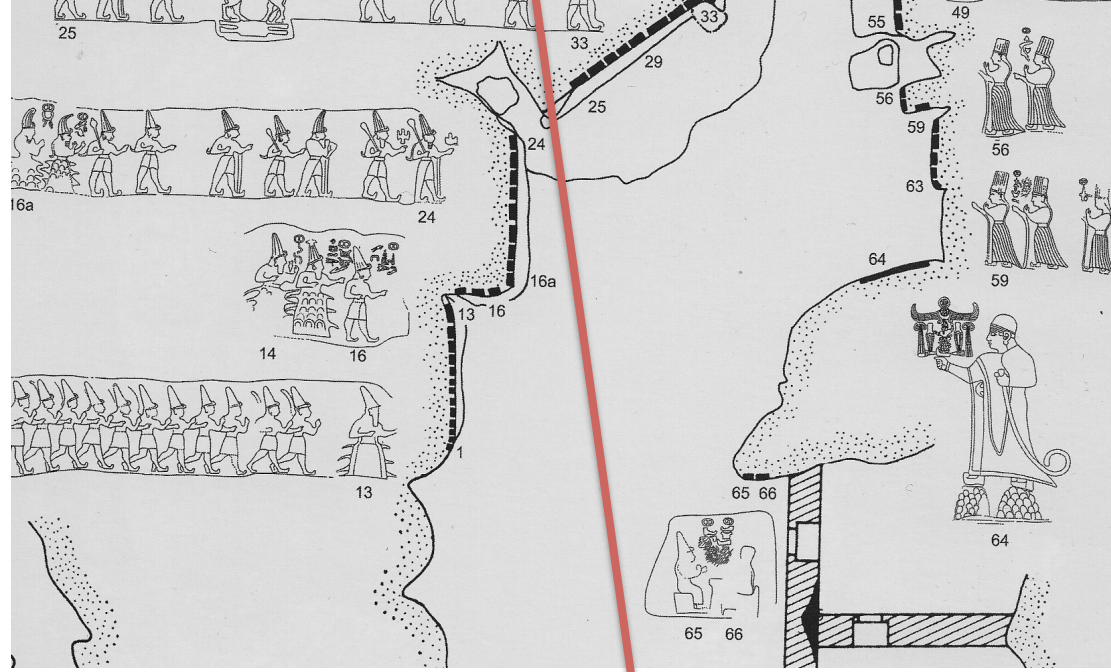
Gökten düşen ay konulu Hatti mitosunda da, yağmur, gök gürültüsü ve fırtına Hava Tanrısı'na eşlik ederler. Luvi etkisindeki *Zarpiya yakarış törenlerinde* Hava Tanrısı'nın arabasına boğalar yerine, Babil Güneş Tanrısı'nın ya da tanrı Assur'un arabası gibi, atlar koşulmuştur.

Bir şölen duasında rahip yakarır: “*Hava Tanrısı, Efendim! Bol yağmur boşalt ve kara toprağı doyur; böylece, Hava Tanrısı, ekmek (için tahıl) büyüsun*”. Zaman zaman özlenen yağmurun gelişi, Hava Tanrısı'nın gelişiyle bir tutulur: “*Hava Tanrısı ülkenin yağmur(udur)*” ya da “*Nerik'in Hava Tanrısı, gökten (susuzluk) dindiren yağmur ol, düş*” şeklinde Nerik'in yağmur duasında kullanılmıştır. Luvice konuşulan bölgelerde Hava Tanrısı, aynı zamanda tanrının adı da olan **Piaşşaşşı** sıfatını taşır. Söz konusu isim çiviyazılı Luvice sözcük **pihaş/pihatta** “**şimşek, pırıltı**” sözcüğünden türetilmiş ve Yunanca **Pegasos** ismiyle bağlantısı kurulmuştur. Böylece sözcük etimolojisi en eski haliyle, Hesiodos'un Theogonia'sında Kilikya kökenli kanatlı atın, Zeus'un yıldırımını ve gök gürültüsünü taşıdığı anlamını kazanır.

İştar:

Hayvansal ve bitkisel üretkenlik güçlerinin somutlaşmış hali olan kızkardeşi İştar, Sümer Gök Tanrıçası” İnanna’nın geleneğini sürdürür. Orta Krallık’tan itibaren Ninova’lı İştar, Hurrice adı Şavuşka ile devlet panteonunda tapınım görmüştür. Tanrıçanın astral boyuttaki görünümü Venüs yıldızıdır. Sabah yıldızı olarak Akkad devrinden itibaren yazılı gelenekte “*savaşın saldırgan-atak efendisi*” ve “*meşdan savaşının efendisi*” şeklinde adı geçmektedir. Akşam yıldızı olarak insan, hayvan ve bitki dünyasında üretkenlikten sorumlu, cinsel canlılığın hetero-agressif tanrıçasıdır. Savaşçı tanrıça olarak silahlı betimlenir; aşk tanrıçası sıfatındaysa farklı çeşitlemelerle çıplak tanrıça olarak gösterilmiştir. Tanrıçanın kütü, MÖ 15. yüzyılın ortalarından itibaren Ninova’dan Anadolu’ya ve Suriye’ye, oradan da Akdeniz kıyısının yakınlarına kadar yayılmıştır.

38: Šaušga/Ištar

İkonografik olarak hem kadın hem de erkek giysileri içinde görülen Šaušga, Yazılıkaya galerisinde, erkek (no:38) ve kadın (no:52) tanrıçalar arasında yer alır. Tanrının çift yönlü görünümünün nedeni, savaş ve cinsellik işlevlerinin varlığıdır.

İkonografik olarak Şavuşka, hem kadın hem de erkek giysileri içinde görülür. Yazılıkaya Kaya Tapınağı'nda hem erkek (no. 35) hem de kadın (no. 51) tanrıçalar arasında yer alır. Hiyeroglifle yazılı ismi yoluyla tanınabilmektedir, İki kanat, bacağını açıkta bırakan yırtmaçlı etek, tanrılara özgü sivri takke ve bir halka küpe taşımaktadır. Uç kısmı yuvarlanmış uzun bir saç örgüsü saç tuvaletini oluşturur. Bu tür saç tuvaleti yalnızca tanrıçalara özgüdür.

Şavuşka'yı nedimleri **Ninatta** ve **Kulitta** izlemektedirler. Yazıtlarla kimliği açıkça bilinen tanrıça Şavuşka betimleri Malatya'da iki kabartma üzerinde görülür. Satın alma yoluyla elde edilmiş ve Konya'da bulunmuş olan bir yüzükte tanrıça biri insan biri aslan başı olan çift başlı bir aslan üzerinde durur vaziyette betimlenmiştir. İki kez betimlenmesine uygun olarak Şavuşka Hitit Hurri adak listelerinde de tanrı ve tanrıça sıralarında ayrı ayrı görülür. **Tanrı** haliyle “**kırların Şavuşka'sı**” ya da “**göklerin Şavuşka'sı**”. **tanrıça** haliyle ise “**Hattarina, Tameninga ve Lavazantiya kentlerinin Şavuşka'sı**” biçiminde anılmaktadır. Tanrıçanın çift yönlü görünümünün nedeni, savaş ve cinsellik işlevlerinin varlığıdır. Eril savaşçı Şavuşka'nın kült eşya listesi arasında topuzlar, tören ve savaş baltaları, zırhlar, okdanlık, ok ve yay yer alır. Tanrıçaya dişil haliyle adak eşyası olarak altından meme biçimli objeler bırakılmıştır.

Yakındoğu'da yaygın çıplak tanrıça ikonografik tipinin Suriye kökenli olduğu kesindir. MÖ.3. binden itibaren varlığı bilinen çıplak tanrıça tipi, "doğulu" **Aphrodite** şekliyle, daha seyrek olarak ta kanatlı Nike olarak varlığını kesintisiz bir şekilde Hellenistik devre dek aktarmıştır. Çıplak tanrıça, değişik Suriye tanrıçaları **Işara**, **Anat** ve **Astarte**'nin cinsel boyutunun vücut bulmasıdır.

Savaş tanrıları:

Savaş tanrıları arasında Hava Tanrıları ve ‘Kırların Iştar’ı”nın yanı sıra, **Zababa**, Hattili tanrılar **Vurunkatte** ile **Şulinkatte**, Hurri tanrıları **Aştabi**, **Nubadig**, **Heşui** ile **Taşmişu**, Kuzey Babil tanrıları **Ner(i)gal** ve **Ugur**, Batı Sami tanrısı **Rasap** ya da **Reşef** sayılabilir. Etki alanları savaş, salgın hastalıklar ve ürünü kurutan şiddetli yaz sıcağıdır. Sözü edilen tanrı, etki alanları ölüm getirdiğinden, bunlardan bazıları yeraltı dünyası (öteki dünya) ile ilintilidir. Ancak bazıları da yine kendilerinin yolladığı belalardan insanları kurtarır ve onlara yardım eder.

Purulliya yeni yıl töreni/Illuyanka:

Genellikle mitoslar dinsel kutlama törenleri içine yerleştirilmiş olan öğelerdir. Orneğin **Purulliya yeni yıl töreni**, Hava Tanrısı **Tarunta**'nın kış simgeleyen yılan **Illuyanka** ile uğraşı mitosunun iki farklı çeşitlemesini içerir. Söylencenin iki farklı biçimi de, **Nerik** kentinin Hava Tanrısı'nın rahibi olan **Kella** tarafından yazıya aktarılmıştır.

Söylenceye konu olan figürler Hava Tanrısı **Tarunta**, yılan **Illuyanka**, karaların tanrıçası **Inar(a)**; söylencenin ilk çeşitlemesinde **Hupaşıya** adlı bir insan ve ikinci çeşitlemesinde **Hava Tanrısı**'nın oğludur.

I. Hava Tanrısı X Illuyanka
oğlu
Hupaşıya

Sonbaharda hasattan sonra, tarım yılının başladığı dönemde, Illuyanka işlev dışı kalmış olan Hava Tanrısı'nı yener. Ancak Hava Tanrısı ilkbaharda oğlunun, yani **Hupaşıya** adlı insanın yardımıyla, girdiği paralize durumundan kurtulur ve ikinci bir uğraşla Illuyanka'yı yener. İlk çeşitlemede Illuyanka tarafından alt edilen Hava Tanrısı, tüm tanrıları yardımına çağırır. Bunun üzerine, Inar(a) bir şölen hazırlar ve **Hupaşıya**'nın yardımını garanti altına alır. Şölende Illuyanka ve çocukları sarhoş olurlar, böylece Hupaşıya Illuyanka'yı bağlar ve Hava Tanrısı da Illuyanka'yı yener.

Daha sonra, İnar(a) Hupaşıya'yı evine “Tarukka ülkesindeki bir kayaya” götürür ve orada sevgisiyle ödüllendirir. Ancak bu arada Hupaşıya'nın asla pencereden dışarı bakmamasını emreder. Hupaşıya yasağa uymayınca, ailesini görür ve dünyadaki yaşamına geri dönmek ister. Bunun üzerine hiddetlenen tanrıça Hupaşıya'yı öldürür.

(Hupaşıya ve Inar(a)'nın öykülerinin düzeni **cinsel karşılaşma**, *aileden ayrılma*, **uzaktaki bir eve tıklılma**, felakete neden olan “kapalı kapı masal motifini”, yani **pencereden dışarı bakma yasağını** içeren mitoslara özgü bilindik anlatı şemasını sergiler düzendedir.)

Sözü edilen bu ikinci çeşitleme **Apollodoros** Kitaplığı'ndan ele geçen Antik Yunan **Typhon** söylencesine yansımıştır. Olayın geçtiği yer Silifke'deki Koryka mağaralarıdır. Typhon Kommagene'de, Zeus'un liflerini çalmıştır; bu lifler de ancak Typhon'un soyundan gelen bir bakire yardımıyla geri alınabilir. Bu mitos kutsal krallığın kökeni ya da **hieros logos**'u olarak işlev görmektedir. Mitosun her iki çeşitlemesinde de mitolojik olayın içinde ve Illuyanka'nın etkisiz hale getirilmesinde bir insanın katkısı vardır: ilk çeşitlemesinde bu insan **Hava Tanrısı'nın oğlu**, ikinci çeşitlemesinde ise **Hupaşıya** adlı adamdır. Inar(a) ile kutsal evlenmeyi gerçekleştirip tarım yılının sonunda ölen Hava Tanrısının oğlu ya da Hupaşıya ilk kral olarak algılanmaktadır.

Telipinu:

Tarım tanrısı Telipinu'nun Orta Anadolu kaynaklı mitosu, *tanrının kaybolmasından kaynaklanan bir darlık zamanının* betimlenmesiyle başlar. Tanrılar Güneş Tanrısı'nın bir şöleni sırasında **Telipinu**'nun ortada olmadığını fark edince, kaybolan tanrıyı arama motifi başlar.

Ne Hava Tanrısı, ne “büyük tanrılar, ne “küçük tanrılar”, ne de Güneş Tanrısı'nın yolladığı kartal aramada başarılı olurlar. Yalnızca ana tanrıça **Hannhanna** tarafından görevlendirilen arı kaybolan tanrıyı, Kuzey Anadolu kenti **Lihzina** yakınlarında bir korulukta bulur. Arı uyuyan tanrıyı sokarak uyandırır ve tanrıyı balmumuyla arındırır. Yeniden uyanan ve kızgınlıktan köpüren tanrı için, ayinleri iyi bilen tanrıça **Kamrusepa** ve insanlar sakinleştirme ve arınma törenleri düzenler. Bunu tanrılar toplantısı ve sarayı arındırma töreni izler.

Söylence odak noktasında, *krallığın kutsal nesnesi ve Telipinu'nun simgesi bir meşe ya da porsukağacı* olan, her dem yeşil *eya(n)* ağacının yer aldığı iyileşme durumunun tanımlanmasıyla son bulur. Söz konusu kutsal ağaçta içinde hiyeroglif biçiminde yeni yıl için sağlık dilekleri bulunan bir çanta asılı durmaktadır.

“Telipinu krala baktı. Telepinu'nun önünde bir eya(n) ağacı duruyor. Eya(n) ağacının dalında koyun postundan bir çanta asılı duruyor. Ve çantanın içine önce koyun yağı, sonra da arpa taneleri ve şarap konmuştu. Sonra da sığır ve koyun kondu. Sonra da uzun yaşam ve üreme kondu. Sonra kuzunun parlak müjdeleri (iyimser fal) kondu” vb.

Krallığın bu kutsal ayini Antik Yunanca ve Latince yazılı aktarımıyla anlatılan Jason'un İolkos krallığını ele geçirebilmek için, Doğu Karadeniz kıyılarında Kolchis'ten kaçırarak getirdiği altın koç postu söylencesini anımsatmaktadır. Telipinu'nun *eya(n)* ağacına asılı koyun postu çantası söylencesi, MO 1450'lerde Karadeniz kıyılarında Kızılırmak ağzına dek ulaşmış olan Miken tacirlerinin öğrenip aktardıkları bir söylence olmalıdır.

Kumarbi:

Hititçe ve parçalar halinde Hurrice olarak aktarılan söylenceler dizisi “şarkı” olarak tanımlanır. Şiir bağlamalı bir dille yazılmış ve böylece söylenmiştir. Söz konusu mitolojik olayın geçtiği yer, Yukarı Habur bölgesinde günümüzdeki adı Tell Mozan olan Kumarbi'nin kült kenti Urkeş ve Dicle'nin kaynadığı yerdir. Söylencede yer alan tanrılar -Kumme'nin Hava Tanrısı **Teşup** ve Ninova'lı **Şavuşka**- da Dicle ve Habur kaynak bölgelerine işaret etmektedirler. Kuzey Suriye tanrıları ise bu söylencede yalnızca figüran rollerindedirler.

Çevrim, üç döneme karşılık gelen ve birbirini izleyen üç tanrısal dünya hükümdarının egemenlik sırası mitosuyla başlar. Birinci destan, **Gökyüzü Krallığı** olarak adlandırılır. Metin, *eski tanrılar duyunuz, güçlü tanrılar işitiniz!* sözleriyle anlatılan destanın tanrılar tarafından dinlenmesi istenerek başlamakta ve şöyle sürmektedir.

Eskiden, ilk yıllarda, gökyüzünde kral Alalu idi. *Alalu* tahtta oturur, ilk tanrılardan, kudretli Anu, onun önünde dururdu. O, Alalu'nun ayaklarına kapanır; içmesi için, onun eline kadehler verirdi, Alalu 9 sayılı yıl, gökyüzünde kral kaldı.

Dokuzuncu yıl, Anu, Alalu'ya karşı savaş açtı; Alalu'yu yendi. O, ondan kaçıp, aşağıya, karanlık topraklara gidince tahta tanrı Anu oturdu. Anu tahtta otururken, kudretli Kumarbi ona içki sunardı; ayaklarına kapanır, ona içmesi için kadehler verirdi. 9 sayılı yıl Anu gökyüzünde kral kaldı.

Dokuzuncu yıl ise, Kumarbi, Anu'ya karşı savaş açtı. Alulu'nun oğlu Kumarbi, Anu'ya karşı savaş verdi. Anu Kumarbi'nin bakışlarına dayanamadı, onun elinden kaçtı ve Anu gökyüzüne çıkmak istedi. Kumarbi arkasından koşup, ayaklarından yakaladı ve onu gökten aşağı çekti. Onun uzvunu ısırды ve (Anu)nun erkekliği, Kumarbi'nin içine, (bakırla kalayın karışarak) tunç (olması) gibi karıştı. Kumarbi, Anu'nun erkekliğini yutunca, sevindi ve güldü. Anu, geri döndü ve Kumarbi'yle konuşmaya başladı: *“Erkekliğimi yuttun diye, içindekilere sevinme, sevinme içindekilere! Senin içine ağır bir yük koydum:*

Önce seni kudretli Fırtına Tanrısı'na gebe bıraktım; ikinci olarak, seni karşı durulmaz Aranzah ırmağına (Dicle) gebe bıraktım; üçüncüsü, seni kudretli tanrı Taşmışu'ya gebe bıraktım; ayrıca iki korkunç tanrıyı daha senin içine yük olarak koydum. (Öyle olacaksın ki), gelip, sonunda kafanı dağların kayalıklarına vuracaksın!” Anu konuşmayı bitirip, yukarı gökyüzüne gitti. Kumarbi ise saklanıp, ağzındakileri tükürdü; Kumarbi, akıllı kral, tükürükle karışmış erkekliği tükürdü.

Gökyüzü ve yer, evrenin varlığından önce birlik oluşturduklarından, Gök Tanrı'nın hadım edilmesi, gök ve yerin birbirinden ayrılmasının ve böylece yeryüzünün yaratılmasının mitsel imgesi olmuştur.

Çok kırık olan metin, bundan sonraki satırlarda, Kumarbi'nin Nippur kentine gidip ayları saymaya başladığını anlatmaktadır. "Ay saymak" hamilelik için kullanılan bir terimdir.

Daha sonra Kumarbi'nin içinden onunla konuştuğundan sonra, bedeninin çeşitli yerlerinden doğan çocukların dünyaya gelişleri anlatılmaktadır. Tablet çok bozuk olduğundan, doğan tanrı-çocukların hepsini öğrenemiyoruz. Bir yerde, kahraman Fırtına Tanrısı dışarı çıktı anlatımı bulunmasından, onun doğduğu anlaşılmaktadır. Doğan diğer iki çocuk, Babil tanrılarında Marduk ve KA.ZAL olarak yazılan ve şehvet anlamına gelen bir ad taşıyan bir başka tanrıdır. Bunlar Anu'nun, Kumarbi'nin içine bıraktıkları arasında sayılmayan tanrılardır. Belki de Anu'nun iki başka ad taşımasına karşın, bu tanrıların Anu ve Alalu da dahil olmak üzere, mezopotamya tanrıları olması, aslında bu destanların Hurriler tarafından Babil'den alınmış olduğunu kanıtlamaktadır. İlgi çekici olan nokta, bazı motifleri açısından Babil mitolojisi ile paralellikler göstermesine karşılık, metnin bu biçimi ile, Mezopotamya belgeleri arasında yer almamış olmasıdır.

Anlaşıldığına göre Hurriler, Mezopotamya destanlarını kendi inançlarına uyarlamışlardır. Fırtına Tanrısı'nın, yani Teşup'un diğer tanrıların dünyaya gelişlerinden sonraki olayların anlatıldığı bölüm de ne yazık ki çok kırıktır. Sağlam kalan satırlardan tanrılar arasında Gökyüzü krallığını ele geçirmek amacına yönelik savaşımın anlatıldığı çıkarılabilmektedir. Bu kavgalar sırasında Teşup Anu'dan, Kumarbi'yi öldürmesini isteyip istemediğini sormaktadır; Anu tam anlaşılamayan bir nedenden ötürü, Kumarbi'nin öldürülmesine karşı çıkmaktadır. Tabletın sonuna doğru, yine Babil kökenli olan akıl tanrısı Ea, yeryüzünün aylarını saymaktadır. Demek oluyor ki, Yeryüzü de, metnin kırık olan bölümlerinde anlatılmış olması gereken bir olay sonucu, hamile kalmıştır. Tabletın sonunda, Yeryüzü'nün iki çocuk doğurduğu okunabilmektedir. Gerek bu bölümün, gerekse **Koruyucu Tanrı** adlı tanrıya ait bazı olayları anlatan tablet parçalarının Kumarbi Destanı içindeki yerlerini saptamak güçtür.

Tanrıların egemenlik sırası mitosu, takvim mitosu olarak yorumlanabilir; aynı konu günümüze Babilce ulaşmış olan takvim mitosundan kaynaklanmaktadır.

Mart ayında tahıl ürünü yeşerir ve gökyüzünün yeryüzünden ayrılmasıyla yıl başlar. Tahıl tanrısı Kumarbi olduğuna göre, Kumarbi'nin Teşup tarafından yeraltı dünyasına yollanması eylül/ekim aylarında gerçekleşen ekim zamanı olarak anlaşılabilir. Haziran ayında hasattan sonra Teşup hükümdarlıkta Kumarbi'nin yerine geçer. Alalu'nun hükümdarlığı da sıfatının “fırtına seli” olmasıyla kış aylarına uygun düşer. Böylece takvim yaklaşık şu şekilde bölümlendirilebilir:

Alalu Kasımdan Ocak ayına kadar,

Anu da Şubattan Mart'a kadar takvim kralı olacaktır.

Mart ayında hükümdarlık **Kumarbi**'ye,

Haziran/Temmuz aylarında da **Teşup**'a geçer.

Tanrıların egemenlik sırası mitosu, yazıldığı dönemde artık yeni yıl töreninin takvim mitosu olarak kutlanılmıyordu. Zaten mitosta tören ögesi görülmemektedir.

Buraya kadar verilen destan parçası, Yunan mitolojisinde **Thegonia**, yani tanrıların soyu, efsanesine uymaktadır. Orada da tanrıların egemenlik sıralaması; Uranos **Gök**-Kronos-Zeus sıralaması görülmektedir.

Kumarbi destanındaki ikinci tanrı Anu da Sumerce **Gök** demek olduğuna göre, onu Uranos'la eşleştirmek olasıdır. Uranos ile mücadele eden Kronos olduğuna göre, onu da Kumarbi ile eşitlemek gerekmektedir. Uranos ile Kronos arasındaki savaşta da, Kumarbi ile Anu arasında olduğu gibi, erkekliğini yitirme motifi işlenmiştir. Hiç kuşkusuz Zeus, Teşup'la eşdeğerdedir. Hesiodos adlı Yunanlı yazarın ürünü olan Theogonia'da, Kumarbi Destanı'ndaki Alalu'nun karşılığı verilmemiştir. Filo Byblius'un naklettiği Fenike mitolojisine göre ise, ilk tanrı Alalu'nun karşılığı olarak en yüksek anlamına gelen Hypsistos gösterilmiştir.

Tanrıların egemenlik sırası mitosuna, ortak konuları kozmik düzenin tehdit altında bulunması olan diğer üç mitos daha eklenmektedir. Kumarbi'nin girişimiyle evrenin dengesini bozmak isteyen üç yaratık, Kumarbi tarafından yaratılmıştır. Bunlardan ilki **gümüş demon**, ikincisi deniz ejderi **Hedammu** ve sonuncusu diorit demon **Ullikummi**'dir.

Anlaşıldığına göre, Alalu, Anu ve Kumarbi'den sonra, Teşup gökyüzündeki tanrısal krallığın başına geçmiştir. Ancak, Kumarbi buna dayanamamış ve kendi yarattığı bir canavar yardımıyla egemenliği tekrar ele geçirmek istemiştir. Yunan mitolojisinde bu canavarın karşılığı, daha önce de sözünü ettiğimiz Tyfon ya da Tyfoeus'tur. Bu canavarı yukarıda İlluyanka ile karşılaştırmıştık. Tyfon'un görünüşünü anlatan klasik yazarlardan bazılarına göre, o 4 başlı ve yılan vücutlu bir ejderhadır, bazılarına göre ise çok büyük bir kayadır. Yazar Hesiodos'un tanımını, yukarıda adı geçen Hedammu adlı canavara, Apollodoros adlı yazarın tanımını verdiği büyük kaya ise Ulikummi'ye uymaktadır.

Gümüş güneşi, yani ışığı tehdit eder. Bu tehdit gece ve gündüz ayırımına, aya, dolayısıyla da zaman hesabı ya da ay takvimine yöneliktir.

Çevrim içine alınmış olan Kuzey Suriye kökenli Hedammu mitosu kentleri tahrip eden ve herşeyi yutan sürüngenden söz etmektedir.

Üçüncü tehdit ise denizde duran Atlas'ın Hurri çeşitlemesi olan Upelluri'nin omuzlarında duran taş yaratık Ullikummidir. Ullikummi sürekli büyüyerek Teşupun çevresindeki tanrıları gökten düşürecek biçimde tehdit etmektedir.

Teşup ve kızkardeşi tehdit altında olan evrensel düzeni sürekli biçimde korumaktadırlar. Aşk tanrıçası cinsel çekiciliğini kullanarak, Hedammu'nun elini kolunu bağlamaktadır. Eskiden göğü ve yeri birbirinden ayırmış olan, yeraltı dünyasının mühürlü evlerinde saklı bulunan orakla Ullikummi, Upellurinin omuzlarından kurtarılır. Gümüş mitosunun kolofonuna göre, söz konusu üç hikayede savaşın yakıp yıkıcılığı, kıtlık ve salgın hastalıklar için mitsel benzeştirme yoluna gidilmiştir.

Hitit Dini

Volkert Haas

Yasemin Arıkan, 1998, Hitit Dini Üzerinde Bir İnceleme, DTCF Dergisi Cilt 38 Sayı 1-2

Hitit devletinin krali arşivleri Hattusa'da yüzyılımızın başlarından beri yapılan düzenli kazılarla gün ışığına çıkarılmıştır. Sayıları otuz bine yaklaşan bu tablet ya da fragmanın büyük bir kısmını "dinsel metinler" in oluşturduğu göz önüne alındığında, Hititlerin dine ne kadar büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak Boğazköy Hitit Arşivlerinde bulunan metinlerin, hemen tamamının kral veya kral ailesinin yaşantısıyla ilgili olması dolayısıyla, basit halkın tanrıya ne şekilde tapındığını tam olarak tespit etme olanağından yoksun olduğu gerçeği de dikkate alınmalıdır.

Zamanımıza ulaşan çivi yazılı belgelerden, Hitit dininin gelişmiş çok tanrılı bir devlet dini olduğu bilinmektedir. Hitit dini, her birinin kendine ait gelenekleri olan **yerel kùltler** ile başkent Hattusa'ya bağlı kralın **devlet dininden** oluşmaktadır. Hitit panteonu denince, öncelikle devlet dinini yani başkentte tanınan, saygı gören ve onlara tahsis edilmiş rahiplerle hizmet edilen tanrı ve tanrıçalar akla gelmelidir. Bu panteon, yerel kùltlerin birleşmeleri sayesinde 'gelişmiş, karmaşık bir sisteme ulaşmıştır. Bunun en belirgin açıklaması Hitit kralının vasal krallar ya da diğer yabancı ülke krallarıyla yapmış olduğu antlaşmalara düzenli bir şekilde şahit olarak çağrılan ve "Hatti ülkesinin bin tanrısı" diye bilinen tanrıların listelerinde görülmektedir. Bu tanrılar **Hatti, Hitit, Luvi, Hint-Avrupa, Sami** etnik kökene aittirler.

Hitit dininin yeni tanrıları kabul eden karakteri ise İmparatorluk Devrinde izlenmiş olan akılcı, siyasi bir tutumdan kaynaklanmaktadır. Hititler Anadolu'ya geldikleri zaman ve daha sonra savaşarak kazandıkları bölgelere kendi kültürlerini zorla kabul ettirmeyi denememişler, aksine onların tanrılarını ve kendilerine uygun gördükleri her şeyi benimsemişlerdir. Bu nedenle de çok geniş bir panteona sahip olmuşlardır. İmparatorluk Devri tanrıları, dualarda, büyük bayramlarda, büyük antlaşmaların arkasında başkente ait resmi panteonda anılmaktadırlar. İmparatorluğun değişik bölgelerini yansıtan bu panteonda Hitit kralının denge kurma çabaları sezilmektedir. Anadolu halkları nezdinde saygı duyulan yerel panteonların da ihmal edilmemesi gerekmektedir. Devlet yöneticileri de panteonlara, onların politik konumlarına hizmet ettiği için, özel bir ilgi göstermişlerdir. Samuha, Nerik, Lauazantiia, Kummanni, Tauiniia gibi değişik dini merkezlere ait yerel tanrılar, resmi panteonda hiyerarşik açıdan yapılarına uygun yerde bulunurlar. Örneğin bir Hatti kentinde birinci sırada tapınılan bir tanrı veya tanrıça resmi listede alt sıralarda bulunabilmektedir.

Bunun yanısıra Hitit kralının ya da üst düzey görevlisinin isteğiyle yerel bir tanrının resmi panteonda en üst sıralarda yer aldığı da görülmektedir. İmparatorluk Devri kralı **III. Hattusili** zamanında panteonun üst sıralarını Nerik Şehrinin Fırtına Tanrısı ve Samuha Şehrinin Istar'ı gibi yerel tanrılar almışlardır. **Ancak yerel tanrıların üst sıralara yükselişi asla Gökyüzünün Güneş Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hatti'nin Fırtına Tanrısı gibi Hatti'nin geleneksel büyük tanrılarında daha yukarıda olmamıştır.**

Hititler'in "bin tanrılı" panteonunun gelişimine bakacak olursak:

Eski Hitit Devrine ait metinlerde az sayıda tanrı adı geçmektedir.

“**Zalpa Efsanesi**” olarak bilinen belgede belirtilen tek tanrı ^DUTU-uš “Güneş Tanrısı”dır. Bu devre ait bir **başka metin** Toroslar üzerinden yapılan yolculuğu anlatan fragmenter durumdaki efsanevi metinde Güneş Tanrısı ^DUTU-uš , kralın yerine geçerek orduya emirler vermektedir. Metnin devamında daha sonra KAL ya da LAMMA Sumerogramı ile gösterilen Tanrıça Inara geçmektedir. **Anitta Metni**'nde ise Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı, Taht Tanrıçası Halmašuit'i ve 'Bizim Tanrımız' olarak adlandırılan Šiuš-šummiš ile karşılaşmaktayız.

Yine bir metinde saray rituelinde tanrılara şarap getiren Tanrı Telipinu geçmektedir.

Eski Hitit Devri krallarından I.Hattusili'nin yıllıklarında Güneş Tanrısı ^DUTU-uš geçmekte, buna karşılık burada ilk defa Arinna'nın Güneş Tanrıçası karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu, metnin geç kopyasında mevcut olup, orijinalinde ise daha önceki metinlerde olduğu gibi Güneş Tanrısı bulunmaktadır.

Eski Hitit Krallığına ait rituelde Savaş Tanrısı Uurunkatte (antlaşma listelerinde ZA.BA4.BA⁴ Logogramı altında geçmektedir), Tanrı Šiuatt, Tašammat, Leluani (bu dönemde tanrı), Ištuštaja, Papaja, Tohum Tanrıçası Kait, Hašam(m)ili ve Zilipuri, 'Gök- ten Düşen Ay' efsanesinde Güneş Tanrısının çobanı Hapantalli, Ay tanrısı Kašku ve' tanrıça Kattahzipuri bulunmaktadır. Bunlar genelde **Hatti kökenli** tanrılardır.

Tanrı Sulinkatte (Nergal ile eşleştirilmektedir), Zithariia, Tanrıça Pirua, Ilali, Taraua ve Aššiiat gibi tanrılar yine Eski Hitit Devrine ait çivi yazılı metinlerde geçmektedir.

I.Hattusili'ye ait, onun askeri faaliyetlerini konu alan çift dilli belgenin Akadça versiyonunda ise tanrıça Allatum, Lilluri, Hepat (Allatum'un kızı) ve tanrı Atalur gibi Hurri kökenli tanrılar karşımıza çıkmaktadır. Hurriler' in kültürel yönden Hititler' i etkilernesi, M.Ö. 15.yy.'da Hurrice bir şahıs adı olan Nikalmati'nin, II.Tuthaliia'nın eşi olarak Hitit kral listesine girmesiyle başlamış, Arnuuanda-Ašmunikal kraliyet çiftinin ve Šuppiluliuma'nın hükümdarlığı sırasında artarak devam etmiş, III.Hattusili'nin Lauazantija şehri rahibi Pentipšarri'nin kızı Puduhepa ile evlenmesiyle birlikte doruk noktasına ulaşmış ve nihayet oğlu IV.Tuthaliia' nın, Hurri adları taşıyan Hitit tanrıları için Yazılıkaya açık hava tapınağını inşa ettirmesiyle sonuçlanmıştır.

I.Arnuuanda'nın Kaška halkı ile yapmış olduğu antlaşmada, kutsal şahitlik listesinin ilk şekli olarak niteleyebileceğimiz listede Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı, Savaş Tanrısı ZA.BA4.BA⁴, Koruyucu Tanrı KAL, Tanrı Zithariia, Tanrıça Ištar ve Tanrıça Ishara bulunmaktadır. Babil kökenli Išara Hurri panteonuna ait bir tanrıçadır. Ištar, Ninive Ištar'ını simgeliyor olmalıdır. Bunlar muhtemelen Hurri kültürel istilasının ilk işaretleridir. Listenin sonunda ise Hatti ülkesinin tanrıları, Kaska ülkesinin tanrıları, gökyüzü, yeryüzü, dağlar, nehirler bulunmaktadır. Listede hem yerel tanrıların ve hem de Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın olmaması şaşırtıcıdır.

Bu kısa listeden "Hatti'nin bin tanrısı" kavramının henüz tam olarak oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Hitit imparatorluk devrinde panteonunun genişlemesinin nedenlerinin başında Suppiluliuma'nın Suriye ve Kizzuatna'da kazanmış olduğu zaferler gelmektedir. Kizzuatna, Luvî ve Hurri kültürlerinin karışımından oluşmuş bir ülkedir. Bu karışım dillerinde de görülmektedir.

Suppiluliuma'nın Haiaša'lı Hukkana ile yapmış olduğu antlaşmada tanık olarak gösterilen tanrılar arasında Marduk yani Luvîli tanrı Šanta geçmektedir. Yine aynı kralın Mitanni'li Šattiuaza ve Nuhaše'li Tette ile yaptığı antlaşmalarda Luvî kökenli Veba ve Savaş tanrısı İarri görülmektedir. Diğer taraftan yine Suppiluliuma'nın Haišša'lı Hukkana ile yaptığı antlaşmada Hurri-Mezopotamya kökenli tanrılara da rastlanmaktadır. Bunlar Uda Şehrînin Tanrıça Hepat'ı Kizzuatna'nın tanrıça Hepat'ı, tanrı Ea, Ninive şehrînin İstar'ı, Ninatta-Kulitta, Allatum'dur. Savaş yoluyla kazanılmış bu devir Anadolu'suna bakacak olursak, etnik açıdan Hitit imparatorluğu içinde üç ana grup ayırt edilmektedir. Kızılırmak kavsi içine yerleşen, Hatti kültürünün mirasçuları olan, kendilerine Hititler ya da Neşalı'lar diyebileceğimiz Hint-Avrupa kökenli halk, batıda ve güneyde yerleşen ve yine Hint-Avrupa kökenli Luvîler ve doğuda ve güneydoğuda yerleşen Hurriler. Ayrıca buraya Kizzuatna ve Kuzey Suriye'de yerleşen Sami ırkından olan halkları da eklemek gerekir. Hitit İmparatorluğuna bağlı bütün bölgelerin dini eğilimleri, başkent Hatuša'da İmparatorluk düzeyinde saygı ve itibar görmeliydi. Ancak bu sayede geniş bir uzlaşma alanı bulunabilirdi. Suppiluliuma zaten taptıkları Hatti tanrılarına, seferler sonunda kazandığı yörelerin tanrılarını Hurri, Luvî ve Mezopotamya kökenli tanrılarını da katarak imparatorluk içinde din ve kült birliğini gerçekleştirdi. Aynı davranış daha sonraki Hitit kralları tarafından da benimsenmiştir.

Hitit kralı II.Mursili'nin ođlu II.Muwattalli zamanında, özellikle krallığın son zamanlarında iç politikadaki kanşıklıklara paralel olarak yönetim kadrosunda düzenli bir Luvileşmenin başladığı kabul edilebilir. Muwattalli kültteki bir ihmalden dolayı Kurnmanni Şehrinin Hepat'ından yardım dilemektedir. Adı geçen kral Hatti'nin kuzeyinde, Merzifon ve Amasya'dan geçen çizginin yukarısında, Sinop-Ordu arasındaki bölgede iskan eden Kaskaların saldırılarından korunmak amacıyla, başkenti muhtemelen güney Anadolu' da Luvi bölgesinde bulunan Tarhuntaşša'ya taşımıştır. Ayrıca kendisine "Koruyucu Tanrı" olarak, Luvi tanrısı olan pihaşšši Fırtına Tanrısını seçmiştir. Muuattalli ile birlikte, krallara göre değişen, "Koruyucu Tanrı" kavramı yerleşmeye başlamıştır.

İmparatorluk Devri krallarından III.Hattusili de Suppiluliuma gibi, tüm Hatti ülkesi içinde dinsel alanda uzlaşma fikrini benimsemiştir. Bir yandan, Eski Hitit çağı krallarından Hantili zamanından itibaren Kaşkalılar'ın hakimiyeti altında kalan eski bir Hatti merkez! olan, önemli kült şehri Nerik'i bu Kaşka istilasından kurtararak, yeniden inşa ettiğini bildirmektedir. Kendisine koruyucu tanrı olarak "Nerik 'in Fırtına Tanrısı'nı seçerek eski Hatti kültürlerini yeniden diriltmeye çalışmıştır. Diğer yandan da dengeyi koruma amacıyla, Hurrili Tanrıça «Şamuba'mn Iştar'ını kendisine ve karısı Puduhepa'ya koruyucu tanrı olarak seçerek İmparatorluk içinde Hurri kültürünü de ihmal etmemiştir. Ancak karısı Puduhepa nedeniyle Anadolu' da dinsel alanda görülen Hurrileşme kendisini daha yoğun olarak hissettirmiştir.

Bu devirde Arinna'nın Güneş Tanrıçasına Sedir ülkesi Hurri'de Hepat denilmektedir. Ancak bir kez belirtilen bu gerçeğe karşın, her iki tanrıça karakter bakımından farklılık göstermektedir. Hepat, Hurri kökenli tanrılar topluluğunun baş tanrısı olan Fırtına Tanrısının eşidir ve bu tanrısall çiftin oğulları Şarruma, kızları Allanzu'dur.

Bu devirde, «tanrılar dizisi" (Hititçe *kaluti*) pek fazla farklı olmayan iki gruba ayrılmıştır.

1. İlki Tešup, kardeşi Tašmisu, tanrı Kumarbi, tanrı Šuali!at ve Ninurta şeklinde başlar. Bunları Bilgelik Tanrısı Ea, Ay Tanrısı Kušuh, Güneş Tanrısı Šimegi, Aštabi, Lupatig (veya Nupatig), Savaş Tanrısının karakterini taşıyan Hešui, Salgın Hastalık Tanrısı Nergal, Koruyucu Tanrı KAL, erkek cinsiyetli Ištara/Šauska, Tann Pirinkir, Tešup'un veziri Tenu, yeryüzü ve gökyüzü izler. Sonda Tešup'un refakatçıları, oğlu Šarruma, Šeri ve Hurri adlı boğalar ve Namni ve Hazzi dağlan yer almaktadır.

2. Diğer «tanrılar dizisi" tanrıça Hepat, oğlu **Šarruma ve kızı Allanzu** ile başlar. Bu liste isimlerin çiftlere göre gruplanmasını göstermektedir.

Burada **Šarruma ve Allanzu** anneleri ile birlikte bir çift sayılmışlardır.

Daha sonra Darru-Dakitu ve kader tanrıçaları **Hutena-Hutellura** çifti gelir.

Eski Mezopotamya Tanrıçası **Ishara**, Ay Tanrısı Kušuh'un karısı **Nikkal**

burada büyük Hurrili tanrıça diye tanınan **Šauska** yani **Ištara**, ufak tanrıçalar arasında **Naparbi** (Šu~ali!at'ın kansı), Kumarbi'nin karısı **Saluš** ve Karkamış'ın Tanrıçası **Kubaba** gelmektedir.

Šamuha Şehrinin Tanrıçası için düzenlenen bayramda, **Arinna'nın Güneş Tanrıçası** ve kızı **Mezulla'yı** ve arkasından, **Hepat, Šarruma** ve bütün bu Hurri tanrılar topluluğunu tek bir seride bulabiliriz.

Yine bu devirde daha önce bahsettiğimiz Hatti ve Hurri kültürel etkisinin yanısıra Hitit diline bir çok Luvice sözcük girmiş ve resmi panteona da Luvi tanrılarının girişi gerçekleşmiştir.

Hitit imparatorluk Devri kralı III. Hattusili öldükten sonra yerine geçen oğlu ve selefi IV. Tuthalija da kendisine Hurri tanrıları arasında alt sıralarda yer alan ve annesi ile birlikte tasvir edilen **Šarruma'yı**, koruyucu tanrı olarak seçmiştir. Bu kral zamanında Hurri dininin etkileri, resini panteona giren, Yazılıkaya kabartmalarında tasvir edilen **yetmişbir** tanrı ve tanrıçada görülmektedir. Burada Hitit panteonun tanrıları Hurri sistemine göre dizilmişlerdir ve tanrılara verilen isimler de Hurricedir.

I.Suppiluliuma'nın Hajaşalı Hukkana ile yapmış olduğu antlaşma, İmparatorluk Devri resmi tanrılar listesine örnek olarak verilebilir.

İlk sırada **Göğün Güneş Tanrısı** ve **Arinna'nın Güneş Tanrıçası** gelmektedir.

Daha sonra **Hatti'nin Fırtına Tanrısı** ile başlayan **Halep, Arinna, Zippalanda, Šapinuua, Nerik Şehrinin Fırtına Tanrısı** şeklinde devam eden ya sıfatlarına göre ya da kült merkezlerine göre düzenlenmiş bir sıra gelmektedir. Bazı antlaşmalardaki boğalar Seri ve Hurri, Namni ve Hazzi dağları buraya dahil edilmiştir.

KAL ya da LAMMA Sumerogramı ile gösterilen Koruyucu Tanrılar grubunda önce **Hatti**, daha sonra Zitharija, Karzi, Hapantallja, Karahna gibi merkezler bulunmaktadır. Tanrıça Iştar'ı, hizmetçileri Ninatta ve Kulitta takip etmektedir.

ZA.BA.BA⁴ logogramı ile savaş tanrısı grubu başlar. Elleja, Arzija şehirlerinin Savaş Tanrıları sayılır, tanrı Marduk, yeraltı dünyasının tanrıları «Yerin Güneş Tanrıçası", Allatum takip eder.

Bundan sonra sürekli olarak tekrarlanan grup «Eski Tanrılar» yani Nara, Napünjsara, Minki, Amunki, Tuhuzi, Aminizadu ve Sumer tanrıları olan Alalu, Anu, Antu, Enlil, Ninlil ve gruptaki varlıkları değişen üç tanrı Kumarbi, Apantum ve Belat-ekalli yer alır. Liste gökyüzünün tanrıları, yeryüzünün tanrıları, ırmaklar, kaynaklar, bulutlar, rüzgarlar, gökyüzü, yeryüzü, büyük deniz ile sona ermektedir.

Antlaşma listeleri ve dualar Hitit panteonunun tamamını verirler. Hitit dininde belirli bir yere sahip olan ve dualarda görülen bir çok tanrı ismi antlaşmalarda yoktur. Bunlar arasında Mezulla, Halmašuit, Ana Tanrıça MAH ve Šarruma bulunmaktadır. Antlaşmalarda yerel tanrıların sıralanışı değişkendir ve ait oldukları coğrafi bölgeyle ilgili hiç bir özellik taşımazlar. İlk sıralarda yer alan tanrıların dizilişinde hiyerarşik bir sıralama söz konusu olabilir. Nerik'in, Zippalanda'nın Uda'nın, Kizzuatna'nın Fırtına Tanrısı gibi. Buradaki öncelik hakkı tamamen kralın duygularına ya da politik duruma bağlıdır. Yerel tanrıların listesi belirli bir dönemde bir tanrının önemli kutsal merkezlerini anmaktan ibarettir. Bunların titiz bir şekilde düzenlenmeleri Hitit imparatorluğunun birleştirici politik yapısının sonucudur. Hitit imparatorluk panteonunda öz olarak aynı fakat ad olarak bireyselleştirilmiş yerel tanrıların çokluğu üstün bir zekanın varlığını kanıtlamaktadır. Fakat tanrıların görünüşteki bu çokluğu, tanrısal düşüncenin inceliğini ispat etmeye yetmez. Başta da belirttiğimiz gibi Boğazköy Arşivlerinde bulunan çivi yazılı kaynaklar devlet arşivi karakteri taşıdığından, sadece resmi kulte inanışa değinmektedir, basit halktan bir insanın tanrısına nasıl tapındığı konusunda bu belgelerden herhangi bir bilgi edinilememektedir. Devlet içinde tanrılara tapınım ilk sırada gelen en önemli görevdir.

Hitit kralının, tarihi metinlerde, dini görevlerini yerine getirmek üzere askeri seferlerini ertelediğinden bahsedilmektedir. EZEN Sumerogramı ile belirtilen birçok günü kapsayan ve bazan da ülke içindeki tapınaklar arasında dolaşarak yapılan ve kralın (bazen de kraliçenin) katılımıyla kutlanan bayramların yoğun olarak ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde yapıldıklarını görmekteyiz. Çivi yazılı belgelerde' en az seksen bayram ismi geçmektedir; İlkbaharda kutlanılan AN.TAH.SUM^{ŠAR} bitkisi bayramı «Nebat Bayramı »38 gün devam etmektedir. İlkbaharda kutlanılan bir başka büyük bayram ise 32 tablete yazılmış olan Purulli Bayramıdır. Bayram metinlerinde törenlerin tamamı detaylı bir şekilde açıklanmıştır, bir tabletin tamamı bir günlük dini merasimi kapsamaktadır. Sonbaharda kutlanılan nuntarrijašhaš "acele bayram" 21 gün devam eder. Hitit inanişına göre bayramların zamanında kutlanması, ihmal edilmemesi, kurbanların yapılması, tanrılara karşı görevlerin yerine getirilmesi çok önemlidir.

Bu dini merasimlerin çoğu kült merkezinde sadece tanrının tapınağında değil aynı zamanda tapınaktan alınan tanrı heykelleri açık. havada, korulukta, ormanda, yüksek yerlerde dikili .olarak bulunan ^{NA4}ZI.KIN (^{NA4}huuāši) taşına götürülerek de kutlanmaktadır. Tanrı huzurunda kurban kesildikten, toplu olarak yemek yenildikten ve temsili savaşlar ve spor müsabakaları düzenlendikten sonra tanrı heykeli tapınağa taşımp kült yerine koyulmaktadır.

Hitit dini inanişına göre' tapınak, tanrının yeryüzündeki evi, oturduğu mekanıdır. Tanrı orada oturur, beslenir, istirahat eder ve orada yaşardı. Bu nedenle, tapınaklar çevresindeki arazi ve içindeki bütün eşyaları ile tanrıların mülkü sayıldığından, her türlü tehlikeye karşı çok dikkatli bir şekilde korunmaları ve saygı gösterilmesi gereken kutsal yerler olarak kabul edilmekteydi. Tapınaklara görevlilerin, dini törenlere katılması gereken kişilerin ve külte katılabilen imtiyazlı yabancıların dışında hiç kimse giremezdi.

Fırtına tanrısının yeryüzündeki vekili olan kral bütün tanrıların isteklerini yerine getirmekle sorumluydu. Eğer herhangi bir şekilde görevi-ni aksatırsa tanrılar öfkelenirdi. Çeşitli sebeplerden dolayı dini konularda yapılan hatalar, ihmaller ve işlenen suçlardan dolayı af dilemek aynı zamanda tanrıdan sağlık, uzun yaşam, mutluluk, düşmana karşı zafer kazanmak gibi çeşitli isteklerde bulunmak ya da tanrıların hataları yüzünden onlardan daha adil olmalarını istemek üzere tanrıya dualar düzenlenirdi. Bütün Hitit dualarının temelinde tanrıların ölümlüler gibi düşünülmesi ve onlar'ın memnun edici vaatlerden, çeşitli adak ve hediyelerden etkilenebilecekleri düşüncesi yatmaktadır.

Tanrı ile insan arasındaki ilişki bey ile köle arasındaki ilişkiye benzemektedir. İnsan yaşamı tanrılar tarafından belirlenmiştir. Ancak bu Hititlerin koyu bir kadercilik anlayışı içinde olduklarını göstermez. Hititler tanrı adam(lar)ının (vecde gelen kişi) sayesinde tanrıların isteklerini, öfkelenmişlerse nedenlerini öğrenmek ya da bazı sorulara cevap alabilmek amacıyla fala (orakel) başvurmuşlardır.

Hitit kehanet edebiyatı Babil kökenlidir. Tanrı iradesini öğrenmek için başvurulmuş yollardan biri de omen terimi ile ifade edilen Hititçe şagai-, Sumerce GISKIM «işaret, belirti" anlamına gelen doğa dışı olayların verdiği işaretlerdir (ay, güneş ve yıldızların işareti, ay ve güneş tutulmaları, hatalı doğum, doğum olayının gidişatındaki bazı aksaklıklar vb.), Boğazköy Arşivlerinde orijinal dildeki Akadça kehanet metinleri ve bunlardan bir kısmının Hititçe çevirileri ele geçmiştir.

Hititler, tanrıların rüya vasıtasıyla insanlara isteklerini bildirebileceklerine de inanmaktaydılar. Hititçe terim šuppi šeš- "(dinsel bakımdan) temiz (yatakta) uyumak" yani belli bir konuda tanrıdan cevap almak amacıyla, dinsel yönden temizlenerek, rüya görmek üzere uykuya yatmak anlamındadır. Hititler'in tanrı iradesini öğrenmek amacıyla bu yönetime de başvurdukları anlaşılmaktadır.

Hititlerde kara büyü "**aluanzatar**" kanunlarla yasaklanmıştır ve yapan kişi ölümle cezalandırılmaktadır. Elimize geçen Hititçe çivi yazılı metinler sadece «beyaz büyü»ye aittir. Bunun tek amacı temizlemek, saflaştırmaktır. Sadece maddi manevi kirlilik değil, hastalık, kavga, karabüyü temizleme yolu ile iyileştirilebilirdi. Ana işlemleri, yıkama, toplama, temiz giysiler giyme ve daha önce atılmış maddeleri koyma gibi sembolik temizlenmedir. Böylece kirlilik uzaklaştırılmakta, bunları taşıyan hayvan kovulmaktadır. Diğer çeşidi sembolik analogi büyüleridir. Burada sembolik olarak iyi veya kötü birtakım eylemler ya suni olarak yapılmakta veya doğada mevcut olanları sayılmakta ve aynı şeyin, hastanın başına gelmemesi veya bunun aksine kötülük veya kötülüğün yaratıcısının başına gelmesi istenmektedir .

